

„МОЋ/ЗНАЊЕ” И СЕЋАЊЕ
— СУБЈЕКТИВИСТИЧКИ ПРИСТУП
АНАЛИЗИ ДРУШТВЕНИХ ФЕНОМЕНА

УДК 323.1(497.11)
DOI: 10.5937/spm87-52235
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 5/2024.
Vol. 87
стр. 53-68

*Драган Станар**

*Институт за стратегијска истраживања,
Универзитет одбране, Београд*

КУЛТУРА СЕЋАЊА И ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА**

Сажетак

У овом тексту аутор анализира позицију и значај културе сећања у савременом тренутку људске цивилизације. Анализом самог феномена културе сећања и културне трауме као нужног елемента садржаја културе сећања, аутор наводи четири основна услова која одређено страдање мора да испуни како би могло да конституише културну трауму. Применом ових услова на ситуацију страдања војника у рату, аутор демонстрира како и зашто смрти војника у рату не могу конституисати културну трауму, те стога последично не могу представљати страдање на којем се темељи култура сећања и на којем се изграђује колективни национални идентитет. Аутор препознаје специфичну улогу војничке традиције као јединог инструмента очувања сећања на војничке жртве у рату, и закључује да је оптимално развијање, очување и оснаживање војничке традиције у свим појавним облицима дужност сваке генерације која за циљ

* Имејл-адреса: dragan.stanar@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0003-0759-5652.

** Чланак је резултат рада на пројекту Војне академије Универзитета одбране у Београду: „Вредносне оријентације и однос према традицији кадета Војне академије”, ВА/ДХ/1/24-26.

има не само очување вечног и достојног сећања на оне који су дали животе за своје друштво и колектив, већ и очување самог корена војничког идентитета.

Кључне речи: култура сећања, војничка традиција, жртва, идентитет, рат

УВОД

У потрази за, макар минималним, објашњењем ерупције неконтролисаног насиља и исконског зла чији је pepeo прекрио судбине већине човечанства у XX веку, веку незамисливих разарања и патње, људски је род настојао препознати и одредити кључне факторе који су допринели, умало успешној, трагичној деконструкцији цивилизације. И поред очекиваног недостатка конвергенције мишљења о свим чиниоцима, и њиховој важности, може се ипак рећи да постоји сагласје бар о неколико који су значајно допринели катаклизмичним светским ратовима и њиховим последицама. Формирање тоталитарних режима, потпуна идеолошка заслепљеност, уверење у консеквенцијалистичко оправдање свих замисливих зала незамисливо добром и пресудном историјском мисијом културе, расе и/или нације, итд. У нужном покушају бега од једне такве злокобне консталације чинилаца, и напора да се онемогући да се она икада више понови, људска је мисао са великим жаром приступила задатку потпуне демонтаже великих „метанаратива” модерности, *grands recits*¹ који су омогућили неизрециво зло испољено у првој половини прошлог века. Разградња великих наратива подразумевала је прелазак из модерности у постмодерност, у еру у којој се негира постојање било какве врсте „објективности”, па чак и апсолутне истине у било ком погледу, односно у еру коју карактеришу онтолошки и епистемолошки плурализам и аксиолошки релативизам (Šušnjić 2015, 138–142). Последично, питање *идентитета* постало је једно од најважнијих питања у постмодернизму; прецизније, упечатљиво је евидентна тенденција негирања било које врсте колективног идентитета.

¹ Лиотаров термин којим је означио свеобухватне велике наративе којима се дефинише сваки аспект приватног и јавног живота, који имају претензију монополизације истине и интерпретације стварности. Као такви, они су неопходни за тоталитаризам и општу политичку идеологију сваке врсте.

У складу са претпоставкама постмодернистичког погледа на свет, друга половина XX века, а нарочито период после 1970-их година, представљају време потпуне идентитетске „еманципације”, односно одбацивања свих слојева колективног идентитета и редукције искључиво на ниво индивидуалног. Неки од базичних и вековних видова колективног идентитета – религијски, етнички и национални идентитет – постају ирелевантни а појединац се „ослобађа” њихових стега и постаје „примарни егзистенцијални ентитет” (Gaggi 1989, 18–19). Ова врста „еманципације” и редукције свеукупног постојања на ниво индивидуалне егзистенције која није „везана” ни за какав облик вишег колективитета² омогућила је изразито повољне тржишне ефекте и експлозију конзумеристичког идеала атомизираних потрошача. Са друге стране, међутим, стремљење потпуној атомизацији и индивидуализацији конзумеристичког постојања створило је и евидентну кризу самог смисла живљења, као и озбиљне проблеме друштвене кохезије, колективног функционисања, нуклеарне породице и кључних друштвених институција које не могу да опстану без минималне колективистичке идентификације појединаца. Следећи познату логику друштвених кретања, природна и једина могућа последица била је реакционарна интензификација идентификације са колективним идентитетом у виду снажења религијског, етничког и националног припадања којој сведочимо у последњих неколико деценија. Питање националног идентитета данас је изузетно живо и релевантно, упркос предвиђањима да ће наш век представљати „време без нација” (Stojadinović 2012, 55) у којем ће појединци еманциповани било какве врсте колективног идентитета живети у глобалном друштву масовних потрошача. А, као један од виталних генератора ревитализације интереса за очувањем националног идентитета јавља се и *култура сећања* као снажан инструмент изградње и очувања колективног идентитета и његовог генерацијског „увезивања”. Међутим, одређени сегменти друштва, као што је војска, морају бити посебно разматрани у

² Чак је и ниво личног идентитета у постмодернизму „флуидан” и несталан (Vauman 2009). Сведочимо могућности негације перманентног и одређујућег сексуалног, потом и полног/родног идентитета. Постмодерни човек може да буде колективно „ништа”, тј. да не припада ни једној јединој идентитетској групи већ од њега самога. Следећи корак би можда могао бити негација људског идентитета, тј. идентификација појединаца као „не-људи” – киборга, гуштера, вампира, итд. Појединачни примери овакве тенденције су већ, нажалост, документовани.

контексту изградње културе сећања једног народа услед значајних специфичности које захтевају нешто другачије форме очувања од заборавља и ирелевантности.

КУЛТУРА СЕЋАЊА, НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И КУЛТУРНА ТРАУМА

Култура сећања у ужем смислу, као заокружена и кохерентна „међугранска научна дисциплина која се бави тумачењем и објашњењем различитих начина чувања и искривљавања прошлости” (Radenović 2006, 231) појављује се већ касних 70-их година прошлога века, понајвише под утицајем Јана и Алеиде Асман (*Jan Assman, Aleida Assman*) који и даље слове за утемељиваче ове дисциплине и највеће ауторитете у овом пољу³. Сам појам „култура сећања”, односно *cultural memory* присутан је још од почетка XX века, и његова прва употреба приписује се аустријском књижевнику фон Хофмансталу (Zorić 2023, 127). Међутим, услед напоменуте кризе идентитета, а самим тим и кризе смисла, у коју су нас неминовно увеле атомистичке претпоставке постмодернизма и негација значаја колективних (првенствено националних) идентитета, култура сећања доживљава експанзију почетком 2000-их, када „преплављује сцену” (Assman 2021, 25) у свим оним друштвима у којима се јавља ревитализација потребе за учвршћивањем и очувањем националног идентитета. У том периоду, по распршивању глобалистичке илузије о превазилажењу националног идентитета и уопште концепта нације, „идеје о важности колективног памћења и културе сећања, доживљавају процват – *memory boom*” те се дешава својеврсна „поплава, најезда, односно експлозија ‘сећања’” (Stanković and Toralović 2023, 124) у форми хиперпродукције научних радова, истраживања и студија о култури сећања и њеној улози у изградњи и очувању националног идентитета.

Инхерентна повезаност културе сећања и идентитета и значајна функција културе сећања за изградњу националног идентитета видљива је у самој дефиницији овог појма. Наиме, како сама Асманова (Assman 2021, 26) објашњава, „култура сећања је систем вредности, артикалата, институција и пракси које ‘задржавају’ прошлост у садашњости и будућности” и које омогућавају „појаву и објашњење

³ Претече заокружене мисли о култури сећања сежу у другу половину XIX века (Zorić 2023, 127–132).

различитих идентитета”. У том смислу, њена је директна функција „преношење смисла и значења” кроз комбинацију три аспекта спољашњег сећања – миметичког памћења, памћења ствари и комуникативног памћења (Assman 2011, 5–6). Овај атрибут раздваја културу сећања од „обичног” памћења – она има директну функцију практичне употребе прошлости зарад испуњавања конкретних потреба садашњости, као и зарад форматирања планиране и жељене будућности. Као што упозорава Куљић (Куљић 2004, 123), „треба раздвајати памћење, ‘складиштење’ садржаја прошлости, од ‘сећања’, тј. актуализовања сачуваних садржаја”, што култури памћења даје врло видљиву активну компоненту – не тек да пасивно „складишти” садржаје прошлости, већ и да их активно ставља у практичну употребу зарад потреба садашњости и будућности! Односно, како Раденовић (Radenović 2006, 234) запажа, култура сећања нема функцију тек *исказивања* прошлости, већ и „обликовања садашњости осмишљавајући егзистенцију индивидуа и група и пружајући им могућност схватања смисла света и визије будућности”, првенствено кроз изградњу што кохерентнијег и одрживијег колективног идентитета.

Међу многим чиниоцима⁴ колективног, националног идентитета⁵, значајно место заузима управо заједничко, тј. колективно сећање на заједничку прошлост. Штавише, Шијаковић (Šijaković 2017, 103) истиче сећање као важну претпоставку постојања идентитета, нарочито када постоји „дуготрајан систематски притисак да се тај идентитет промени”, или макар минимално прилагоди екстерном фактору. Управо овде култура сећања игра проактивну улогу у конзервирању постојећег идентитета јер доприноси „дефинисању граница нације, ствара групне вредности и норме, појачава кохезију између припадника и спремност на групну акцију, утиче на актуелно психолошко стање припадника, помаже у вредносном поређењу своје и других нација, легитимише прошло, садашње и будуће понашање чланова, итд.” (Јевтић 2020, 376). Она „увезује”

⁴ У мору различитих класификација и приступа дефинисању националног идентитета, могу се пронаћи неки заједнички елементи који конституишу нацију – култура, језик, религија, обичаји, споменици, хероји, итд. (Davies 1996, 7–8; Teršić 2012, 80).

⁵ Ваља напоменути да постоје различита савремена поимања националног идентитета, међу којима се налазе и она која га посматрају као промешив, флуидан и инструменталан (Milošević Đorđević 2005, 173–194).

прошлост, садашњост и будућност једне нације, осигуравајући „континуитет колективног идентитета... и уједно даје хоризонт смисла и времена” (Kuljić 2004, 125). Зато је улога стратешки планираног, организованог и институционализованог⁶ развијања културе сећања од виталног значаја за сва савремена друштва која се суочавају са свим непријатним и потенцијално опасним последицама постмодернистичких културних стратегија.

„Изабрана траума”

Темељ изградње културе сећања по правилу представља нека врста дубоко трауматичног дељеног историјског искуства једног народа⁷. У објективном недостатку бољих превода концепата *cultural trauma* и *impact event*, у домаћој се литератури могу пронаћи формулације „културна траума” (Stanković and Topalović 2023, 125) или „изабрана траума” (Jevtić 2020, 379) које означавају специфичне догађаје који су „перципирани као тренуци у којима се на спектакуларан начин разбија материјални и симболички свет у којем живимо” (Fuch 2011, 12, цитирано у Assman 2021, 27) односно у којима се једном колективу у „ужасавалућем догађају остављају неизбрисиви ожиљци по групну свест... мењајући будући идентитет” (Alexander 2004, 1). Међутим, међу бројним дубоко трауматичним историјским искуствима, којима је нажалост бременита историја сваке нације, само одређена искуства представљају тзв. *impact event*, тј. догађаје који на описани начин мењају саму свест, самоперцепцију и идентитет целокупног колектива – отуд вероватно и формулација „изабрана траума” која се појављује са снажном конотацијом постојања различитих других, веома дубоких, траума које ипак својом дубином надјачава.

Према Александеру (Alexander 2004, 13–15), да би једна траума заправо постала културна траума, односно изабрана траума

⁶ Култура сећања се, према самој дефиницији, искључиво може развијати институционално (Assman 2011, 9).

⁷ Више аутора посматра трауматична искуства темељом културе сећања (Alexander, 2004; Assman, 2021), док се може говорити и о перспективама које трауме виде тек као део садржаја културе сећања. Међутим, чини се да, чак у уколико их разумевамо тек као део садржаја, трауме представљају експлицитну ознаку појма културе сећања, односно нужан део садржаја који, не само да интензивира процес меморизације, већ представља и предуслов појма.

у колективној свести једног народа, потребно је да испуни четири услова – „природа бола, природа жртве, однос жртве и шире заједнице и додељивање одговорности”. Посматрајући наведене „критеријуме” о којима ће више бити речи у наставку текста, односно атрибуте тзв. „одабране трауме” на којој се заснива култура сећања, може се доћи до закључка да неке врсте траума ипак не могу конституисати „одабрану” трауму, и као такве не могу бити темељ, односно нужан садржај, културе сећања. Основни аргумент који се елаборира у овом тексту јесте да, услед специфичности и идиосинкразије, војне жртве и страдања у рату не испуњавају ниједан од четири услова културне трауме, и да као такве нажалост не улазе у опсег оних траума које конституишу колективно историјско сећање и постају интегрални део саме културе сећања једног народа. Стога је неопходно и нужно да оне буду вечно „запамћене” и сачуване као део *војничког идентитета* у оквиру уже *војничке традиције*, будући да „заборављање жртвовања чини жртве и жртвовање бесмисленим и поништава последње право жртве” (Šijaković 2017, 111).

ВОЈНИЧКА „ПОДРАЗУМЕВАНА ЖРТВА” И КУЛТУРНА ТРАУМА

Александерови критеријуми конституисања културне, тј. „изабране” трауме, о којима смо дискутовали, веома су инструктивни и крајње корисни за дубље разумевање и теоријско разјашњавање интуитивно спознате „нетрагичне”, или макар „недовољно трагичне” природе смрти бораца, тј. војника⁸ у рату. Феномен овакве перцепције смрти бораца у рату није културолошки условљен, нити детерминисан епохом, будући да је „у сваком друштву постојала једна готово опипљива али неизречена врста плеонастичке имплицитне подразумеваности смрти војника у рату” (Stanar, 2023a, 7), страдања које није перципирано као „трагично” иако се неоспорно ради о убијању људи *en masse*. Прецизна примена сваког од четири наведена критеријума за конституисање културне трауме на праксу убијања бораца у рату разоткрива инхерентну природу „нетрагичности” ове праксе која условљава да се војничке жртве недвосмислено разумевају као херојске, али да им истовремено недостаје она „нијанса

⁸ Појмом „војник” у овом тексту подразумевамо све припаднике оружаних снага који су борци у рату – професионалне војнике, регруте, резервисте, подофицире, официре, итд.

друштвено-историјске трагичности коју увек имају смрти небораца, тј. цивила у рату” (Stanar 2023a, 7) и да као такве не генеришу довољно снажну трауму која би могла постати „изабрана” траума.

Природа бола, којом Александер започиње своју класификацију критеријума, условљава да је неопходно испитати сам „квалитет” насиља које је спровођено над одређеном групом или ширим колективном – да ли је оно довољно шокантно и монструозно, да ли је сама природа насиља довољно „ужасавајућа”. Када се ради о убијању војника у борби, уколико се оно врши у складу са нормативима правила ратовања, тј. *in bello* принципима вођења борбе, природа бола не досеже минимални праг „трагичности” и „моралне шокантности” услед перцепције природе тог процеса као, готово фаталистичке, нужности која је деривирана из саме природе рата као феномена. Сама правила ратовања, рефлектована у прескрипцијама међународног хуманитарног права и етике рата, нормом *пропорционалности* подразумевају и прописују не само минималну количину убијања зарад остваривања мисије, већ и наношење минимално неопходне количине патње и бола у том процесу⁹. Перспектива се, наравно, овде радикално може променити уколико средства и начини ратовања кардинално крше пропорционалност. Међутим, историја показује да чак ни то није довољно за конституисање културне трауме, будући да преостали услови остају неиспуњени.

Природа жртве, и са њом повезани *однос жртве и шире заједнице*, представљају вероватно најпресудније атрибуте који условљавају практичну немогућност генерисања културне трауме убијањем војника у рату. Наиме, како би се генерисала културна траума, неопходно је да бол и патња буду усмерени према тоталитету нације, односно да симболички осликавају неселективно и затируће зло уперено ка целокупној заједници. Једна од основних, елементарних и круцијалних одлика војника у рату јесте управо та да он представља кардинално другачијег агента у рату, експлицитно и видљиво *одвојеног* од остатка друштва¹⁰. Војник је онај део друштва

⁹ Из ове се претпоставке деривирају и забране коришћења одређене врсте наоружања која узрокује непотребну количину бола и патње за војнике, средстава која негирају право на достојанствену смрт, такозваних *mala in se* средстава, итд. (Stanar 2019, 71–75).

¹⁰ Војничка униформа, наравно, представља најјаснију и најдиректнију вредносну и визуелну симболизацију ове одвојености припадника војске од остатка друштва. Као таква, она има снажне симболичке, али и моралне димензије (Stanar 2023a, 1–13).

који је одређен за учешће у рату, а тиме и за излагање ризику да убија и да буде убијен. Његова је, дакле, сама природа у рату таква да имплицитно подразумева спремност и обученост да убија али и могућност да буде убијен, али управо као припадник војске, као обучен, наоружан и претећи човек, а не као пуки, тј. било који, припадник једне заједнице. Следећи чувену Агамбену (Agamben 2013) логику фигуре *Homo Sacer*-а, човека који „може бити убијен али не и жртвован”, природа војничке жртве у рату и не доживљава се као природа жртве у пуном смислу те речи, те ни на који начин не може конституисати довољно снажну трауму која би имала могућност постајања одабраном траумом и нужним садржајем културе сећања¹¹. Ова природа војничких погибија осликана је и у самом односу шире заједнице према сопственој „жртвеној елити”, чије се погибије перципирају као „очекиване”, ‘подразумеване’ и ‘нормалне’ за рат” (Stanar 2023a, 7) и које као такве не остављају дубоке ожилке на историјском трајању једног народа. Или, макар не довољно дубоке да би конституисале културну трауму, а свакако ни приближно дубоко као оне које стварају масовна убијања цивила у рату.

Специфична је и посве јединствена и примена услова додељивања одговорности у контексту убијања војника у рату. Иако се ради о масовном, организованом, намерном и континуираном убијању, по правилу младих и здравих људи, „из перспективе међународног хуманитарног права и савремене етике рата, убијање војника није ни нелегално ни неморално, уколико се убијање врши у складу са одређеним правилима” (Stanar 2024b), односно уколико се поштује принцип пропорционалности у процесу убијања. То у пракси подразумева да не постоји никаква кривична или морална одговорност непријатељских војника, тј. оних који су успешни у својој намери да убију противнике, те се у том смислу одговорност и не додељује, нарочито не на начин на који би то било значајно за историјско памћење једног народа. Ова врста

¹¹ Позиција војника у рату из перспективе друштва која га „посвећује” рату, борби, ризику и самој смрти у замену за имунитет од насиља у рату неописиво је занимљива и изузетно комплексна. Његов статус и „логику” у рату готово у потпуности одговарају фигури *Homo Sacer*-а, чак и много боље и више од примера затвореника или логораша који се по правилу наводе. Са друге стране, разумевање ове фигуре у великој мери омогућава исправно разумевање самог посебног и јединственог статуса војника, његовог односа са сопственим друштвом, али и са непријатељем (Stanar 2024b).

„подразумеваности” и својеврсне „очекиваности” жртва у униформи у рату, *inter alia*, омогућава минимално измирење, толеранцију и суживот у постратном периоду у којем се не тражи одговорност међу преживелим учесницима рата за смрти оних који су у њему страдали¹². Одговорност, у врло специфичном фаталистичком смислу те речи, се, по правилу, метафорички додељује самом феномену рата, тј. његовој неизбежној природи и крвавој суштини појаве која заробљава људе у ситуацијама у којима пословично често постоје само две опције – убити или бити убијен.

Узимајући у обзир наведене и анализиране елементе природе бола, природе жртве, њеног односа са широм заједницом и додељивања одговорности, јасно је да страдања војника у рату, без обзира размере тог страдања које некада заиста могу бити библијске, никада не могу генерисати ни приближно онај степен културне трауме који је карактеристичан за квантитативно неупоредиво мања страдања небораца, тј. цивила у рату која су најзначајнија у историјској перспективи једног народа (Šijaković 2017, 109) и која постају нужан садржај културе сећања. Чини се да ова асерција добија снажну потврду у неретким процесима у којима се војничка страдања у рату, укључујући и она која су последица ратних злочина против војника, настоје приказати и „упамтити” као страдања цивилног становништва, управо услед постојања свести о чињеници да војничке „подразумеване жртве” никада не могу имати капацитет да генеришу културну трауму и буду темељ изградње идентитета кроз културу сећања. Ова врста манипулације је врло комплексна и крајње опасна, будући да настоји променити и „уподобити” историјску чињеничну стварност свим наведеним условима неопходним за конституисање културне трауме. Ово у пракси подразумева гротескно насиље над истином и стварним жртвама, ефективно онемогућавање постконфликтног помирења и развијање колективног идентитета на конструисаном наративу који није ослоњен на истину и историјске чињенице већ на зорној потреби поседовања идеалне „изабране трауме” на којој би се тај идентитет даље градио кроз генерације. Међутим, наведене одлике смрти војника у рату свакако не подразумевају да војничке жртве треба пустити низ воду хадске реке Лете, нити да не постоје начини очувања сећања на страдања и трансцендентну жртву људи у униформи. Али, као што и култура

¹² Осим, наравно, уколико су њихове смрти резултат кршења критеријума пропорционалности, односно уколико се ради о ратним злочинима.

сећања захтева нужно институционално развијање, тако и очување сећања на војничке жртве захтева институционални, организовани, планирани и промишљени приступ војске – управо оне друштвене институције којој су те жртве и припадале, и то кроз развијање и оснаживање војничке традиције која ће извирати из свесно положене и највредније жртве.

Војничка традиција

Традиција несумњиво игра веома значајну улогу у војсци, не само као значајан фактор морала војске¹³, већ и чинилац целокупног етоса припадника ове виталне друштвене институције посебно имајући у виду њену конзервативну и традиционалистичку природу. Поред традиције у ширем, друштвено-идентитетском смислу који је повезан са самом суштинском улогом војске као инструмента одбране колективног идентитета (Stanar 2023a, 125–139) и који ја нарочито значајан за друштва чија се политика одбране заснива на концепту тоталне одбране (Živanović i Radojević 2024, 165–188), за војску изузетну практичну важност има и традиција у ужем, војно-институционалном смислу. Реч је о традицији чији су носиоци сама институција војске, установе и организационе целине унутар војске, поједине јединице, итд.

Традиција је, према Ђорђевићу (Ђорђевић 2012, 178) „дубоко укореења у све друштвене поре”, те је стога очекивано да одређене друштвене установе, а нарочито оне најстарије и са најдубљом повезаношћу са тоталитетом друштва, као што је војска, поседују, негују и развијају сопствену институционалну традицију уско везану за историјат и културу саме институције. Традиција једне војске ослања се на бурно и акумулирано историјско искуство које сачињава саму културу, етос и идентитет не само војске као институције у садашњем тренутку, већ у нимало занемаривој мери и њених припадника као појединаца¹⁴. У неке од најважнијих

¹³ Морал војске обухвата шире значење од борбеног морала, и односи се и на професионални етос и на морал војске као предмет војне етике. У ужем смислу борбеног морала, „патриотизам и борбене традиције” једног народа представљају један од најзначајнијих чинилаца борбеног морала из групе друштвених чинилаца (Danilović 2003, 49).

¹⁴ Више него у било ком другом животном позиву, институционалне вредности и култура постају део личног идентитета припадника војске, што производи „једну од најснажнијих и најкохезивнијих моралних заједница у модерном

темељних сегмената тог драгоценог акумулираног и најславнијег дела историјског искуства уграђени су управо животи и страдања војничких жртава ратова које је дата војска водила током свог постојања. Самим тим, функционални значај војничке традиције не може се пренагласити – она осигурава и конзервира очекиване највише стандарде понашања и поступања свих актуелних припадника војске, јер су те стандарде поставили и својом жртвом посветили „многи који су (у тој војсци и у тој униформи) постојали пре њих”; они који су у садашњем тренутку део војске имају изграђену свест да су „део нечега што је веће и старије од њих самих”, управо захваљујући изграђеној и баштињеној традицији (Anglim 2018, 164). Једна таква институционална традиција, заснована на очувању памћења на славне војничке жртве „даје један нови, изразито супстантивни слој *моралне и професионалне одговорности* припадницима ове професије, будући да њихови поступци у својству припадника одређене војске, или одређене јединице или институције унутар војске, осликавају и потенцијално компромитују не само њихов појединачан морални карактер и лични имиџ већ и дословно крваво и мукотрпно зарађено историјско наслеђе, репутацију и вредности дубоко укоренење у традицији и свесној жртви њихових претходника” (Stanar 2024a).

Оптимално очување, развијање и оснаживање војничке традиције је стога немерљиво значајно и важно, не само у контексту њене практичне функције у садашњем тренутку, већ и у контексту јединог реалног инструмента очувања сећања на војничке жртве. Животи војника положени за народ у рату „уједињују заједницу и успостављају етос и идентитет” те заједнице, а заузврат управо та, војничка, заједница има свету дужност да жртве својих претходника сачува од заборава који би „довео у питање саму основу идентитета” (Šijaković 2017, 110; 104). Имајући у виду околности које смо објаснили и природу културе сећања – *нико други сем саме војске то не може учинити*, као што се и садашњи припадници војске једино могу надати да ће њихову евентуалну жртву од заборава сачувати неки нови нараштаји у тој институцији. И баш као што је „у извору и средишту културе сећања... феномен спомена на мртве” и баш као што је круцијално питање културе сећања „шта је то што не сме бити заборављено” (Stanković and Topalović 2023, 130; 127), исто се

друштву” коју чине појединци са врло сличним индивидуалним ставовима и вредностима које су интернализоване и „преузете” из институционалног етоса (Fatić 2017, 120).

тако војничка традиција нужно мора развијати на темељу спомена на своје мртве и њихове свесне жртве и увек се изнова и изнова враћати на кључно питање – ко то не сме бити заборављен! Сећање на војничке жртве и вредности које се темеље на тим жртвама морају бити део сваког симболичког сегмента и манифестације традиције – од непрестаног помена и посвећених спомен соба, преко назива јединица и институција па све до споменика палим борцима. Јер, веома је важно да се апстрактна сећања и вредности „заодену материјом, да добију чврст облик” како би као симболи ефикасно деловали на људе (Nikolić i dr. 2017, 286).

ЗАКЉУЧАК

У зрелој и терминалној фази постмодернистичког разумевања света и људске стварности постало је зорно јасно да колективни, национални идентитет остаје један од најзначајнијих феномена и да су прогнозе будућности у „глобалном селу” у којем живе појединци лишени сваке одреднице колективног идентитета биле трагично погрешне. У контексту поново пробуђеног интереса за очување и изградњу националног идентитета, феномен *културе сећања* доспео је у жижу интересовања стручне и академске јавности. Међутим, услед наведених и елаборираних специфичних карактеристика културе сећања, односно културне трауме као нужног елемента културе сећања, јасно је да одређена страдања и одређене жртве ипак не могу да уђу у опсег оних страдања која конституишу „изабрану”, тј. културну трауму, па самим тим и не могу успешно да се интегришу у културу сећања. Стога је неопходно да ова страдања и ове жртве буду сачуване од заборава на друге начине, јер се једино тако може гарантовати очување темеља јединственог, посебног и дистинктног колективног идентитета у специфичним сферама као што је војска.

Војничке, „подразумеване”, жртве не досежу симболички праг ниједног од описаних услова за конституисање културне трауме – природе бола, природе жртве, односа шире заједнице са жртвом и додељивања одговорности – те их стога култура сећања по дефиницији, такорећи, „не обухвата”. Једини начин достојног и трајног очувања сећања на жртве рата у војничкој униформи представља изградња, оснаживање и развијање чврсте војничке традиције утемељене на свесним жртвама људи који су у протеклим ратовима положили своје животе зарад свог друштва и свог народа.

Следећи логику културе сећања, и војничка традиција заувек мора да почива на непрестаном помену оних који су страдали и на њиховом својеврсном уткивању у све симболичке манифестације војничке традиције, културе и етоса.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Agamben, Dordo. 2013. *Homo Sacer: Suverena moć i goli život*. Beograd: Karpos.
- Alexander, Jeffrey C. 2004. "Toward a Theory of Cultural Trauma". In *Cultural Trauma and Collective Identity*, Alexander, J., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N.J., Sztompka, P. (eds.), 1–30. Berkley: University of California Press.
- Anglim, Simon. 2018. "An Educated Military: Professional Education and the Profession of Arms". In *The Modern Military: The Intersection of Profession and Ethics*, Finney, N. K., and Mayfield T. O., (eds.), 153–166. Annapolis: Naval Institute Press.
- Assman, Aleida. 2021. „Cultural Memory.” In *Social Trauma – An Interdisciplinary Textbook*, Hamburger, A., Hancheva, C., Volkan, V.D. (eds.), 25–36. Heidelberg: Springer.
- Assman, Jan. 2011. *Cultural Memory and Early Civilization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Zigmund. 2009. *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Danić, Nedo. 2003. *Snaga morala*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Davies, Norman. 1996. *Europe: A History*. Oxford: Oxford University Press.
- Dorđević, Radomir D. 2012. „Tradicija kao faktor kontinuiteta u sociologiji kulture.” *Zbornik radova Filozofskog fakulteta* 1/2012: 173–180.
- Fatić, Aleksandar. 2017. „Savremena tehnologija ratovanja u svetlu hrišćanskog morala.” U *Pravoslavlje i rat*, Grozdić, B. (ur.), 105–124. Beograd: MC Odbrana.
- Gaggi, Silvio. 1989. *Modern/Postmodern*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jevtić, Miloš. 2020. „Proglas o kolektivnim sećanjima: značaj i problemi za kulturu pamćenja.” U *Govor mržnje i kultura pamćenja*, 373–393. Beograd: Institut za političke studije.
- Kuljić, Todor. 2004. „Kultura sećanja: istorijat.” *Tokovi istorije* 1-2/2004: 123–152.

- Milošević Đorđević, Jasna. 2003. „Jedan pokušaj klasifikacije teorijskih razmatranja nacionalnog identiteta.” *Psihologija* 36 (2): 125–140.
- Nikolić, Srđoljub, Srđan Starčević, i Miljojko Janošević. 2017. „Vojna uniforma – razvoj, značaj i značenje.” *Vojno delo* 69 (5): 279–289.
- Radenović, Sandra. 2006. „Nacionalni identitet, etnicitet, (kritička) kultura sećanja.” *Filozofija i društvo* 31(3): 221–237.
- Stanar, Dragan. 2019. *Pravedan rat – između apologije i obuzdavanja rata*. Beograd: Dobrotoljublje.
- Stanar, Dragan. 2023a. „Moralna dimenzija vojne uniforme.” *Vojno delo* 75 (2): 1–13. DOI: 10.5937/vojdela2302001S.
- Stanar, Dragan. 2023b. „Kosovski zavet – odbrana identiteta kao funkcija vojske.” U *Kosovo i Metohija kroz činjenice, tumačenja i simbole*, knjiga 3, 125–139. Leposavić: Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić.
- Stanar, Dragan. 2024a. *Vojna etika i moral vojske*. Beograd: MC Odbrana.
- Stanar, Dragan. 2024b. “Soldier in War as Homo Sacer.” *Journal of Military Ethics* 23, in print.
- Stanković, Đurđica, i Milica Topalović. 2023. „Značaj kulture pamćenja za izgradnju kolektivnog identiteta i ontološke bezbednosti: studije slučaja Japana i Kosova.” *Politička misao* 60 (3): 123–145. doi.org/10.20901/pm.60.3.05.
- Stojadinović, Miša. 2012. *Potruga za identitetom*. Beograd: Institut za političke studije.
- Šijaković, Bogoljub. 2017. “The Culture of Remembrance and the Care for War Victims.” *Literary Links of Matica Srpska* 1/2017: 101–114.
- Šušnjić, Đuro. 2004. *Drama razumevanja*. Beograd: Čigoja štampa.
- Tepšić, Goran. 2012. „Nacionalni identitet i (zlo)upotreba ‘drugog’”. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 6 (8): 69–90.
- Zorić, Vukašin. 2003. „Raspravljajnja sa mnemosinom: pregled važnih tokova studija pamćenja.” *Kultura*, br. 180: 123–140.
- Živanović, Vukojića, i Slobodan Radojević. 2024. „Politika odbrane zasnovana na konceptu totalne odbrane.” *Politika nacionalne bezbednosti* 26 (1): 165–188. doi.org/10.5937/pnb26-50355.

Dragan Stanar*

Strategic Research Institute, University of Defence, Belgrade

CULTURAL MEMORY AND MILITARY TRADITION

Resume

In this article, author aims to offer an in-depth analysis of the place and meaning of cultural memory in the contemporary era of human civilization, observing it from the perspective of the military. By analyzing the phenomenon of cultural memory and cultural trauma, as a necessary element of cultural memory content, author recognizes and lists four key conditions, i.e. criteria that a certain historical trauma must meet in order to constitute cultural trauma. Application of the four conditions to the situation and scenario of soldiers dying in war by the author demonstrates and explains how and why soldiers' deaths in war cannot in fact constitute cultural trauma, and thus consequently cannot represent the type of suffering and death upon which cultural memory is founded on and upon which collective national identity is built. Author of the paper recognizes the specific role of military tradition as the sole instrument of preservation of memory on soldiers' sacrifices in war in order to conclude that optimal development, preservation and strengthening of military tradition in all the forms it manifests in constitutes a duty for each and every generation which wishes not only to preserve eternal and dignified memory of those who laid their lives down for their societies and collectives, but also to preserve and maintain the very essence and root of military identity.

Keywords: cultural memory, military tradition, sacrifice, identity, war

* E-mail address: dragan.stanar@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0003-0759-5652.

* Овај рад је примљен 16. јула 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 23. августа 2024. године.